

**ІНСТИТУТ СПЕЦІАЛЬНОЇ ПЕДАГОГІКИ
НАПН УКРАЇНИ**

**ТЕОРІЯ І ПРАКТИКА
ОЛІГОФРЕНОПЕДАГОГІКИ ТА СПЕЦІАЛЬНОЇ
ПСИХОЛОГІЇ**

Збірник наукових праць

ВИПУСК 6

Київ
«КАФЕДРА»
2011

УДК 376.1-056.36(06)

ББК

Т33

Редакційна колегія:

Бех І.Д., доктор психологічних наук, професор, академік НАПН України;

Засенко В.В., доктор педагогічних наук, професор; член-кореспондент НАПН України;

Кобильченко В.В., доктор психологічних наук;

Колупаєва А.А., доктор педагогічних наук, професор;

Конопляста С.Ю., доктор педагогічних наук, професор;

Кульбіда С.В., доктор педагогічних наук;

Сак Т.В., доктор психологічних наук, професор, головний редактор;

Скрипник Т.В., доктор психологічних наук;

Супрун М.О., доктор педагогічних наук, професор;

Тарасун В.В., доктор педагогічних наук, професор;

Хохліна О.П., доктор психологічних наук, професор;

Макарчук Н.О., кандидат психологічних наук;

Гладченко І.В., кандидат педагогічних наук (відповідальна за випуск).

Точки зору авторів публікацій та редакційної колегії можуть не співпадати.

*Друкується за рішенням Вченої ради Інституту спеціальної педагогіки
НАПН України*

(протокол № 8 від 26.12.2011 р.)

Теорія і практика олігофренопедагогіки та спеціальної психології:

Збірник наукових праць: Вип. 6 / За ред.: Т.В. Сак. – К.: КАФЕДРА, 2011 – 276 с.

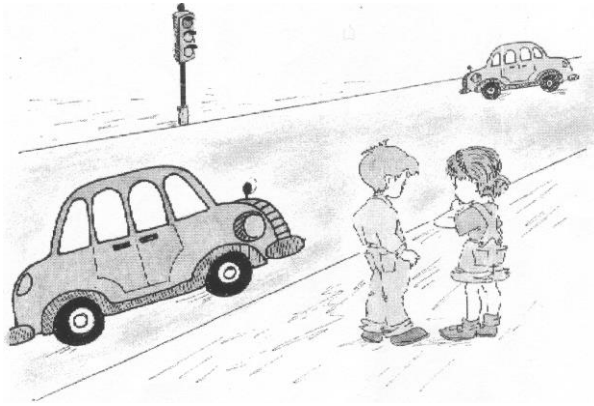
Т33

ISBN 978-966-2705-00-3

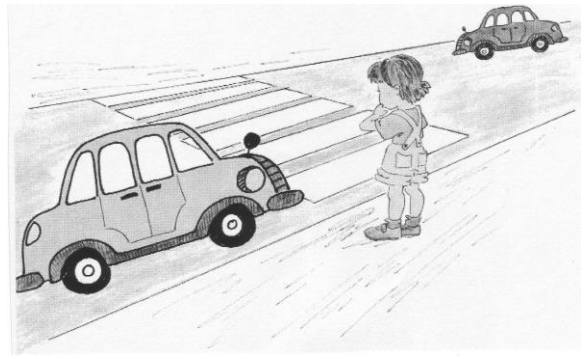
Збірник містить статті з актуальних проблем теорії і практики олігофренопедагогіки та спеціальної психології. Представлено результати теоретичних, практичних та експериментальних досліджень проблем навчання і виховання розумово відсталих дітей, надаються рекомендації стосовно їх впровадження в практику, здійснюється екскурс в історію проблеми.

Адресовано науковцям, учителям, вихователям, психологам закладів спеціальної освіти, працівникам соціальної служби, студентам дефектологічних факультетів педагогічних університетів, аспірантам, всім, хто цікавиться проблемами навчання і виховання розумово відсталих дітей.

ISBN 978-966-2705-00-3

Мал. 9.

Мал. 10.

Таким чином, виконання учнями вправ, спрямованих на розвиток орієнтування в напрямках простору дозволить підвищити ефективність просторового орієнтування дітей з інтелектуальною недостатністю.

Література:

1. Аббасов М.Г. Состояние некоторых навыков пространственной ориентировки у младших умственно отсталых школьников / М.Г. Аббасов // Дефектология. – 1977. – № 1. – С. 38–42.
2. Головина Т.Н. Развитие пространственного анализа у умственно отсталых детей и некоторые пути коррекции его недостатков / Т.Н. Головина / [под ред. Ж.И. Шиф, В.Г. Петровой, Т.Н. Головиной]. – Москва : Педагогика, 1980. – С. 95–122. (Психологические проблемы коррекционной работы во вспомогательной школе).
3. Грошенко И.А. Некоторые особенности пространственной ориентировки и способы ее развития у учащихся вспомогательной школы на уроках изобразительного искусства / И.А. Грошенко // Дефектология. – 1989. – № 5. – С. 33–41.
4. Петрова В.Г. Психология умственно отсталого школьника / В.Г. Петрова, И.В. Белякова. – М : Академия, 2002. – 160 с.
5. Синьов В.М. Психология розумово відсталої дитини: Підручник / В.М. Синьов, М.П. Матвєєва, О.П. Хохліна. – К.: Знання, 2008. – 359 с.

УДК 376.433 (091) (477) (19/20)

ЗМІСТОВЕ НАПОВНЕННЯ КОРЕКЦІЙНОГО НАВЧАННЯ РОЗУМОВО ВІДСТАЛИХ ДІТЕЙ В УКРАЇНІ (друга половина ХІХ – перша половина ХХ ст.)

Супрун М.О.

Дослідження присвячене цілісному історико-педагогічному аналізу процесу розвитку корекційного навчання дітей з обмеженими розумовими можливостями в Україні (друга половина ХІХ – перша половина ХХ ст.).

*Проаналізовано основні особливості цього процесу на різних етапах суспільного розвитку країни. **Ключові слова:** корекція, генеза корекційного навчання, допоміжна школа, діти з обмеженими розумовими можливостями.*

*Исследование посвящено целостному историко-педагогическому анализу процесса развития коррекционного обучения детей с ограниченными умственными возможностями в Украине (вторая половина XIX – первая половина XX ст.). Проанализировано основные особенности этого процесса на разных этапах общественного развития. **Ключевые слова:** коррекция, генезис коррекционного обучения, вспомогательная школа, дети с ограниченными умственными возможностями.*

*The investigation is devoted to the complex historical and pedagogical analysis of the development process of the correctional education of the mentally deficient children in Ukraine (the second half of the XIX – the first half of the XX century). The analysis of the main particularities of the process on different stages of public development of the country has been made. **Key words:** correction, genesis of correctional education, subsidiary school, mentally deficient children.*

Дослідження розвитку корекційного навчання розумово відсталих дітей в Україні (друга половина XIX – перша половина XX ст.) як окреме цілісне історико-педагогічне явище є актуальною проблемою.

Наявний історико-педагогічний доробок сучасних істориків олігофренопедагогіки недостатньо характеризує генезис системи корекційного навчання розумово відсталих дітей в Україні у досліджувані періоди його розвитку. Наукові праці радянського періоду розвитку допоміжної школи не відповідають сучасним вимогам об'єктивності та альтернативності наукового пошуку.

Періодизація розвитку теорії та практики корекційного навчання учнів допоміжних шкіл протягом другої половини XIX – першої половини XX ст. – результат аналізу та систематизування не лише джерел дослідження відповідно до його об'єкта, предмета і завдань, але й осмислення того, що таке періодизація в історико-педагогічній науці як процедурна дефініція. Керуючись методологічними підходами інших вчених-істориків педагогіки, ми на початку дослідження висували її на гіпотетичному рівні як передумову історико-педагогічного аналізу, як

певні обмеження, дотримуючись яких стає можливим структурування цілісного процесу. Внутрішня логіка дослідження, в основі якої лежать складні та непрогнозовані перспективи розвитку науки, поступово вносила корективи до сприймання попереднього бачення майбутнього наукового пошуку. Остаточне визначення і обґрунтування періодів розвитку теорії та практики корекційного навчання учнів допоміжних шкіл у зазначений період його становлення як цілісного феномена стало можливим лише на завершальному етапі дослідження.

Відповідно до мети, методологічних засад та завдань дослідження простежено генезу, визначено особливості і основні тенденції, проаналізовано вплив внутрішніх та зовнішніх факторів на зародження, становлення та розвиток системи корекційного навчання дітей з вадами інтелекту в Україні у трьох взаємодоповнюючих площинах: теоретичній, змістовній та організаційно-методичній.

Проведений науковий пошук дав підстави виділити такі періоди розвитку досліджуваного процесу:

- перший період (друга половина XIX ст. – перша половина 20 рр. XX ст.) – становлення загальних основ теорії та практики корекційного навчання дітей із особливостями розумового розвитку;

- другий період (друга половина 20-х рр. – середина 30-х рр. XX ст.) – формування нових тенденцій у корекційному навчанні учнів допоміжної школи;

- третій період (середина 30-х рр. – середина XX ст.) – розвиток вітчизняної олігофренопедагогіки на основі перегляду попередніх концепцій розвитку корекційного навчання й утвердження його нової методології.

Кожний із вищезазначених періодів має певні етапи, що характеризуються суттєвими відмінностями в характері підходів до розробки теоретичних та практичних засад корекційного навчання учнів допоміжної школи. Визначення чітких меж періодів є дещо умовним. Навчання, як складний динамічний процес, має значний інерційний потенціал, тому частина ознак одного періоду певний час зберігається в межах іншого [1; 2; 3].

Метою вивчення змісту навчання розумово відсталих учнів у допоміжних школах України було розкриття сутності змістового наповнення корекційного навчання учнів шкіл зазначеного типу у вказані періоди їхнього розвитку.

Зміст навчання розумово відсталих дітей у зазначені історичні періоди досліджувався з позицій його критеріїв: науковість; соціалізаційний зв'язок із життям; зв'язок зі змістом навчання масового загальноосвітнього навчального закладу.

Вітчизняне корекційне навчання розумово відсталих дітей пройшло тривалий шлях свого становлення. Витоки організованого педагогічного навчального процесу аномальних дітей знаходяться ще в середині ХІХ ст. У той час вітчизняні та зарубіжні дефектологи здійснювали лише перші кроки у започаткуванні організаційно-методичного та змістового наповнення навчання дітей зазначеної категорії. Розпочинаючи у перші роки ХХ ст. систематичне вивчення дітей із вадами інтелекту, О.С. Грибоєдов, Є.В. Гер'є, В.П. Кащенко, Г.І. Россолімо, І.О. Сікорський, М.В. Чехов, О.Б. Фельцман та їхні послідовники проаналізували й узагальнили кращі зразки зарубіжного і вітчизняного досвіду організації та здійснення корекційно-виховного процесу спеціалізованих закладів освіти. Завдяки цьому ними були розроблені перші орієнтовні підходи до формування змісту навчання аномальних дітей.

Соціально-політична ситуація, що склалася після подій 1917 року безпосередньо вплинула на розробку змісту навчання закладів освіти всіх типів й, безумовно, спеціальних, оскільки в умовах нового соціального замовлення держави на підготовку своїх майбутніх дорослих громадян офіційно було задекларовано, що метою виховання і навчання розумово відсталих має бути формування соціально корисних членів трудових колективів. Реалізація цього завдання була можливою лише за умови розробки та впровадження у повсякденну практику діяльності допоміжних шкіл нової нормативної бази. Комплексні програми Державної вченої ради (ДВР), що стали запроваджуватися у допоміжних школах України знайшли своє поступове поширення у середині 20-х років, головною метою вони визначили формування активності дитини – запоруки становлення колективізму. Ці програми не були спеціально розроблені для допоміжної школи, а адаптувалися до її педагогічних умов на засадах спеціального підходу і відповідного розподілу змісту матеріалу та його обсягу.

Значного поширення у той час набуває психічна ортопедія. Головним завданням навчальної дисципліни був визначений розвиток зовнішніх відчуттів, що потребувало від педагогів застосування специфічних вправ – як розрізнених по всьому курсу викладання, так і сконцентрованих на окремих спеціальних уроках. Психічна ортопедія

охоплювала систему вправ, що мали на меті розвиток довільної уваги, спостережливості, чіткості рухів корпусу та рук, волі й самоконтролю. Особливе місце відводилося завданням, у ході виконання яких розвивався зір, слух, смак тощо.

Особлива роль у розробці методологічних засад теорії та практики корекційного навчання, зокрема його змісту, належала Л.С. Виготському, який оновлення змісту навчання учнів допоміжної школи вважав вагомим фактором корекції вад інтелектуального розвитку.

1932 року був запроваджений семирічний термін навчання учнів допоміжної школи. Новий навчальний план містив два центри: перший – 1 – 5 класи, другий – 6 – 7 класи. На початку 30-х років учені та педагоги-практики починають відстоювати ідею перегляду місця та ролі комплексного навчання у масовій і спеціальній загальноосвітніх школах. З метою відмови від комплексного навчання 1934 року в Радянському Союзі приймаються “Вказівки до програм для допоміжних шкіл”. У цьому ж році був прийнятий спеціальний план із позакласної роботи допоміжної школи, який суттєво зміцнював її корекційно-виховні можливості, оскільки відбувалася узгодженість між навчальною та позакласною роботою. Методичною знахідкою стало те, що навчальний план мав два варіанти: перший – для легкого ступеня розумової відсталості, другий – для середнього та важкого ступеня.

Навчання учнів допоміжних шкіл у першій половині 30-х років характеризувалося значним зростанням досліджень науковців і педагогів-практиків у сфері розробки його змісту. Не зважаючи на це, науково-методичне забезпечення допоміжних шкіл мало серйозні упущення, що передусім проявлялись у тенденціях необґрунтованого наближення змісту навчальних програм допоміжної школи до аналогічних документів масової загальноосвітньої школи. Вирішення питань науково-методичного забезпечення діяльності допоміжних закладів освіти дедалі більше потрапляло в поле зору політичного керівництва СРСР. Підтвердженням цього стала постанова ЦК ВКП(б) “Про педологічні викривлення в системі Наркомосів” (1936 р.). Зокрема, було чітко наголошено на поверненні допоміжній школі її специфіки. Постанова зобов’язувала допоміжну школу переглянути склад учнів на основі науково виваженого добору. Науково-методичне забезпечення навчального процесу мало бути приведене у відповідність із її завданнями.

Наприкінці 30-х років були розроблені нові програми допоміжної школи, спрямовані на систематичне засвоєння дисциплін, що стало можливим після повної відмови від комплексного навчання. За обсягом навчальні програми стали наближатися до подібних програм початкових класів масової загальноосвітньої школи.

Зміни знайшли своє відображення і в навчальному плані допоміжної школи. Він був спрямований на подальше виконання специфічних завдань допоміжної школи – дати учням поряд із загальноосвітньою базовою відповідну професійно-трудову підготовку. Окрім того, незаперечним фактом стало й те, що предметну систему викладання, відновлену на початку 30-х років, було визнано цілком обґрунтованою для корекційного допоміжного навчання. Загальноосвітні навчальні дисципліни зайняли належне місце. У навчальному плані було відображено головне завдання допоміжної школи – дати учням знання в обсязі початкових класів масової загальноосвітньої школи.

Серед найсуттєвіших недоліків цих навчальних програм і навчального плану слід зазначити їхню цілковиту орієнтацію на зміст аналогічних документів початкових класів масової загальноосвітньої школи. Вони не могли всебічно враховувати особливості здійснення корекційної роботи в усіх ланках корекційно-виховного процесу закладів освіти зазначеного типу.

Дефектологи орієнтували свої дослідження на виділення спеціальних пропедевтичних занять із кожної навчальної дисципліни, передусім спрямованих на розуміння елементарних понять та на підготовку до навчання. Особливу увагу при розробці навчальних програм науковці звертали на встановлення тісного зв'язку теорії та практики як базового принципу їх побудови. Навчальні плани та програми для допоміжних шкіл за обсягом певною мірою стали відповідати навчальним програмам початкової масової загальноосвітньої школи. Разом із тим, стосовно структури побудови, розподілу навчального матеріалу за роками навчання, певної завершеності вони мали суттєві розбіжності.

Велика Вітчизняна війна затримала розвиток спеціальної освіти, але всупереч соціальній скруті, після звільнення окупованих земель стали запроваджуватися нові навчальні плани і програми допоміжної школи. У них була значно посилена професійна спрямованість: збільшено час на професійно-трудове навчання і позанавчальні години. Зазначені документи значно повніше від попередніх враховували пізнавальні можливості

розумово відсталих дітей. Посилення уваги до трудового навчання учнів було пов'язане не тільки з потребами війни та ліквідації її руйнівних наслідків, а й з посиленням корекційно-розвивальної спрямованості навчання учнів допоміжної школи. У перші повоєнні роки в УРСР були запроваджені нові навчальні програми допоміжної школи. Ці головні документи, на противагу попереднім навчальним програмам 1938 та 1943 років, чіткіше й повніше враховували специфічні корекційно-розвивальні завдання закладів освіти зазначеного типу. Завдяки тісній співпраці вчених-дефектологів і вчителів допоміжних шкіл кінця 40-х – початку 50-х років ХХ ст. кожна з навчальних дисциплін стала набувати певних, притаманних тільки їй рис. Головною метою змісту всіх без винятку дисциплін було визначене корекційне спрямування навчального матеріалу, зорієнтоване на подолання психічних та фізичних вад розвитку учнів.

В результаті проведеного дослідження було встановлено, що друга половина XIX – кінець XIX ст. для допоміжного навчання характеризувався домінуванням філантропічної спрямованості в роботі установ для аномальних дітей. Відповідно і змістова складова цієї діяльності була хаотичною. Кожен заклад мав власний план проведення навчально-виховної роботи. Систематизованого опанування окремих навчальних дисциплін практично ще не здійснювалося.

У дореволюційних спеціальних закладах освіти не було єдиної чіткої системи навчально-виховної роботи. Кожен заклад освіти проводив свій курс навчання, мав свою програму й підручники. З кінця XIX ст. по 1917 рік відбувалося накопичення спеціальною школою матеріалу до розробки навчальних програм.

Опрацьовані наукові та архівні джерела дали змогу визначити, що у 1918 – 1926 роках долалися філантропічні принципи піклування й опіки, відбувалося становлення елементів державної системи спеціальних шкіл та пошук змісту навчання їхніх учнів. Були розроблені та впроваджені у допоміжних школах комплексні програми ДВР. Головною метою навчання було визначено формування активності дитини як запоруки становлення колективізму. Ці програми не були спеціально розроблені для допоміжної школи, а адаптувалися до її педагогічних умов, на засадах спеціального підходу і відповідного розподілу змісту матеріалу та його обсягу. Провідне місце у навчальному плані стало належати психічній ортопедії.

Наприкінці 20-х – на початку 30-х років відбувається подальше утвердження комплексного навчання. Одночасно вчені продовжують

активний пошук нових підходів до розробки змісту навчання. Першочергова роль у розробці методологічних засад змісту навчання належала Л.С. Виготському.

У 1932 році був запроваджений семирічний термін навчання учнів допоміжної школи (два концентри: перший – 1 – 5 класи, другий – 6 – 7 класи). Одночасно відбувається перегляд місця та ролі комплексного навчання у спеціальній школі.

Досліджено, що у першій половині 30-х років зміст навчання учнів допоміжних шкіл характеризувався зростанням тенденцій до необґрунтованого наближення змісту навчальних програм масової загальноосвітньої школи. Постанова ЦК ВКП(б) «Про педологічні викривлення в системі Наркомосів» (1936 р.) зобов'язувала органи освіти переглянути зміст навчання у допоміжній школі, що мав відповідати її завданням.

Опрацьовані матеріали засвідчили, що наприкінці 30-х – початку 40-х років були запроваджені нові програми допоміжної школи, побудовані на засадах повної відмови від комплексного навчання. Змістом ці програми стали орієнтуватися на навчальні програми початкових класів масової загальноосвітньої школи, що ставало перешкодою при здійсненні корекційних навчальних завдань в усіх ланках корекційно-виховного процесу допоміжної школи. Разом із тим, з точки зору структури побудови, розподілу навчального матеріалу за роками навчання, певної завершеності вони мали суттєві відмінності від зазначених документів масової загальноосвітньої школи. Навчальний план допоміжної школи був зорієнтований на отримання учнями поряд із загальноосвітньою відповідну професійно-трудову підготовку. Предметна система викладання набула подальшого розвитку. Загальноосвітні дисципліни були належно представлені. Навчальні програми вміщували спеціальні пропедевтичні заняття з кожної навчальної дисципліни.

У післявоєнний період нові навчальні плани і програми допоміжної школи характеризувалися посиленою професійною спрямованістю навчання. У них значно повніше, ніж у попередніх, враховувалися пізнавальні можливості розумово відсталих дітей. Перші повоєнні навчальні програми допоміжної школи, на противагу попереднім навчальним програмам 1938-го та 1943 року, чіткіше й повніше враховували корекційно-розвивальні завдання навчального процесу. Метою всіх навчальних дисциплін було визначено корекційне

спрямування навчального матеріалу, що забезпечувало подолання психофізичних особливостей розвитку розумово відсталих дітей.

Література:

1. Бондар В.І. Проблеми корекційного навчання у спеціальній педагогіці: Навч. посіб. / В.І. Бондар. – К.: Наш час, 2005. – 176 с.
2. Бондар В.І. Періодизація розвитку теорії і практики освіти розумово відсталих дітей / В.І. Бондар, Л.К. Одинченко // Дефектологія. – 1996. – № 2. – С. 2–5.
3. Супрун М.О. Корекційне навчання учнів допоміжних закладів освіти: витоки, становлення та розвиток (друга половина ХІХ – перша половина ХХ ст.): Монографія. / М.О. Супрун. – К.: Вид. КЮІ МВСУ Паливода А.В., 2005. – 326 с.

УДК 376. - 056.36: 376.

СЕНСОРНИЙ РОЗВИТОК РОЗУМОВО ВІДСТАЛИХ ДОШКІЛЬНИКІВ У ПРОЦЕСІ ОЗНАЙОМЛЕННЯ ЇХ З КОЛЬОРОМ, ФОРМОЮ, ВЕЛИЧИНОЮ ПРЕДМЕТІВ

Трикоз С.В.

*У статті розглядаються основні етапи і зміст сенсорного виховання дошкільнят з інтелектуальною недостатністю на матеріалі сприймання кольору, форми, величини предметів. Обґрунтовано підвищення ефективності сенсорного виховання розумово відсталих дошкільників в процесі використання дидактичних ігор та вправ. **Ключові слова:** діти з інтелектуальною недостатністю, сенсорне виховання, сенсорні еталони, перцептивні дії.*

*В статье рассматриваются основные этапы сенсорного воспитания дошкольников с интеллектуальной недостаточностью на материале восприятия цвета, формы и величины предметов. Обосновано повышение эффективности сенсорного воспитания умственно отсталых дошкольников в процессе использования дидактических игр и упражнений. **Ключевые слова:** дети с интеллектуальной недостаточностью, сенсорное воспитание, сенсорные эталоны, перцептивные действия.*

*The article examines the main stages of the sensory education of preschool children with intellectual disabilities in the material sense of color, shape and size of objects. Justified by improved sensory education of mentally retarded preschoolers in the use of didactic games and exercises. **Key words:***